

Léderer Dániel

**A NEOLIBERÁLIS
PROJEKT LELEPLEZÉSE**

Könyvkritika DAVID HARVEY:
A BRIEF HISTORY OF NEOLIBERALISM
című könyvéről (OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2007)

Legkésőbb a Lehman Brothers váratlan és látványos összeomlása óta – talán egyedül Magyarországot kivéve – a csapból is a neoliberalizmus végét hirdető szövegek folynak; alighanem elhamarkodottan. A temetési beszédek mindazonáltal mindennél időszerűbbé teszik egy avatott szakértő, a geográfus/antropológus David Harvey néhány éve megjelent, *A Brief History of Neoliberalism* (A neoliberalizmus rövid története) című munkájának bemutatását.

A szerző a baloldal egyik legeredetibb és sokak szerint egyik politikailag legrelevánsabb társadalomtudósa, aki a marxista politikai gazdaságtant a társadalmi valóság olyan új területeire igyekszik bevezetni, mint például az urbanizáció kutatása. Korszakalkotó munkája, a *Social Justice and the City* (1973) a többi között azzal a fontos tézissel állt elő – visszanyúlva Marx *Grundrisse*-jéig –, hogy a modern társadalom, és annak szerves része, a város, alapvető rendező elve a tőke. A földrajztudományi kutatások pedig ettől az alapelvtől nem függetleníthetik magukat.

Aktuális könyve (Harvey 2007), e mindössze kétszáz oldalas mű a neoliberalizmus fejlődését igyekszik górcső alá venni, nem ígérve ugyan a neoliberalizmus gazdaságelméletének és történetének részletes bemutatását, de az olvasó elé tárva annak valódi eredményét és a mögöttes okokat. Ezek az eredmények pedig magukért beszélnek. Munkájában Harvey következetesen szétválasztja az elméletet és a gyakorlatot, s rendre szembeállítja a neoliberalis ígéreteket a való világ tényeivel. Lényeges, hogy Harvey kimutassa: a neoliberalizmus folyamata arról szól, hogy alulról felfelé történik az újraelosztás, mérsékelt gazdasági növekedés mellett, úgy, hogy eközben a kapitalizmus mind mélyebbre hatol a politikai és társadalmi intézmények szövetébe és a társadalom tudatába is. Más megközelítésben a neoliberalizmus – Gramsci (1971) szerinti értelemben véve – *common sense*-szé válik. A neoliberalizmus rendszerében pedig a szabadság elsődleges feltétele a szabad tulajdonlás primátusa. Harvey könyve így végső soron nem az összeesküvés-elméletek gazdag irodalma gyarapodásához járul hozzá, hanem e *common sense* megkérdőjelezéséhez.

A neoliberalizmus – mutatja ki Harvey – a tőke befolyásának és dominanciájának intenzívvé válása; egy olyan folyamat, amelyben a kapitalizmus, mint termelési mód, ethosszá válik. De egyúttal *politikai projekt* is, amelynek célja a gazdasági elitek gazdasági hatalmának megerősítése az újraelosztás eszközével. Harvey értelmezésében a neoliberalizmus lényegében a marxi osztályharc egy megnyilvánulása – nem egy új fordulat a kapitalizmus történetében, hanem sokkal inkább annak felpörgése és erőteljessé válása a *beágyazott*

liberalizmust, vagyis a keynesi és a szociáldemokrata jóléti állammal való kísérletezés éveit követően, ahol Harvey szerint részben létrejött a tőke és a munka kiegyezése.¹

Harvey könyvén végigfut a Gérard Duménil és Dominique Lévy empirikus kutatásai-val alátámasztott érv, mely szerint a neoliberalizmus a kezdetektől fogva az osztályuralom helyreállításának projektje; „*egy politikai vállalkozás a tőke feltételeinek újrateemtésére és a gazdasági elitek hatalmának helyreállítására*” – vagyis egy „*felülről jövő forradalom*” (Harvey 2007: 16). A fő eredmény tehát nem a vagyoni és a jövedelmi gyarapodás feltételeinek megteremtése, hanem az újraelosztás alulról felfelé, a „*felhalmozás eltulajdonlással*” (*accumulation by dispossession*), mely gondolati keret a marxi eredeti (primitív) tőkefelhalmozás elméletét kívánja átvinni a mába.² A felhalmozás eltulajdonlással 1. a privatizáció és kommodifikáció formájában, 2. a tőkepiacok térnyerésével, 3. a válságkezelés címe alatt, vagy 4. az állami újraelosztáson keresztül jelentkezik. A privatizáció az érték megteremtésében egykor közreműködő lakosságot fosztja meg a profit jogától, ahogy a kommodifikáció olyan területeket von be a tőke kalkulusa alá, amelyek korábban ettől függetlenül voltak – írja Harvey (i.m.: 160). Így a *felhalmozás eltulajdonlással* olyan jogokra is kihat, amelyek korábban a társadalom megkérdőjelezhetetlen jóléti vívmányai közé tartoztak (mint a nyugdíj, az oktatás vagy az egészségügy). A tőkepiacok térnyerése szintén a korábbi újraelosztási logika megfordítását eredményezi. A tőkepiacokon lebonyolított forgalom többszöröse a nemzetközi kereskedelem és a produktív befektetések fedezéséhez szükséges mértéknek. A tőkepiac spekulációi óriási gyarapodást jelentenek egy szűk rétegnek, a többség kárára. A *beágyazott liberalizmust* követő időszakra jellemző hitelválságokat pedig a globális újraelosztás újabb eszközához sorolja Harvey, ahogyan azt az 1980-as évek óta a perifériától a hitelező központokba folyó ötven Marshall-tervnek megfelelő összeg is mutatja (i. m.: 162). Amikor végül az állam a neoliberalizmust kormányzásának *leitmotiv*-jává teszi, helyi szinten is megfordul a *beágyazott liberalizmusra* jellemző felülről lefelé történő újraelosztási trend, ahogy ez példának okáért az Egyesült Államokban a vezetői és a munkás medián fizetések közti arány 30-szorosról (1970) 500-szorosra (2000) történő emelkedésén is megmutatkozik. Emelkedő termelékenységi adatok mellett a reálkeresetek csökkenése még jobban kiemeli, hogy véget ért a tőke és a munka konszenzusa.

1 A '*beágyazott liberalizmus*' kifejezést Ruggie-től kölcsönzi, aki azt a háború utáni nemzetközi kapcsolatok leírására használja.

2 Harvey a „*felhalmozás eltulajdonlással*” elméletét egy korábbi könyvében vezeti be (Harvey 2005: 137–182).

A New York-i rövid kitekintés a könyv elején, amely a város 1975-ös csődjének kezelésén keresztül igyekszik bemutatni a neoliberális logika térnyerésének első csatáját – mely történet Tabb szerint egyben ízelítője az elmúlt harminc év gazdaságpolitikájának – ismerősen csenghet a magyar olvasónak (i. m.: 48). A csőd szélén álló város költségvetésének szanálását és a hitelezők kifizetését a középosztály és az alsóbb osztályok terheinek növekedésével érték el a központi kormány és a pénzügyi szektor nyomására (a bérek befagyasztásával, a tandíj bevezetésével, a szociális kiadások csökkentésével, a szakszervezeti nyugdíjalapok banki részvényekbe forgatásával stb.), majd a „kedvező vállalkozói hangulat megteremtésének” jelszava alatt a tőkepiac nyert teret a produktív szektor terhére. Az eredmény a hitelezők javára történő újraelosztás volt a New York-i lakosság kárára – mutatja ki Harvey.³

A neoliberalizmus első történelmi megnyilvánulását értelemszerűen Pinochet Chiléjében fedezi fel a szerző. A szabad, demokratikus úton megválasztott szocialista elnök, Salvador Allende katonai puccsal történt megbuktatása után az állam masszív liberalizációba kezdett; a széles körű privatizáció és a tőke érvényesülését korlátozó szabályozók háttérbe szorítása kulcselemei voltak a Pinochet-rezsimnek. Nem véletlen, hogy a neoliberális iskola figyelme teljes mértékben Chile felé fordult: Pinochet állama volt az első, ahol Friedrich von Hayek és Milton Friedman elméleteit végre a gyakorlatban is ki lehetett próbálni. Persze e történelmi választás Harvey érvelését is segíti, aki így kimutathatja, hogy a neoliberalizmus csak a gazdasági elitek számára jelent liberalizmust, illetve – Polányi Károlyal együtt – megfogalmazhatja azt az aggályt is, hogy a neoliberális rezsimnek szép lassan alááshatják a demokrácia intézményeit, mert korlátokat szabhatnak „a tömegek szabadságának a kevesek szabadságáért” (i. m.: 70). Harvey hosszan ismerteti Polányi aggályait a piacgazdasággal szemben. Szabályozással és ellenőrzéssel a kevesek szabadsága helyett a tömegek szabadságát lehet elérni, de ennek az útnak – írja Polányi – a hayeki szabadság-felfogás liberális utópiája szab gátat a szabad tulajdonlás primátusával (i. m.: 36).

A neoliberalizmus sikerességéhez szükséges új konszenzust az Egyesült Államokban Reagan, Nagy-Britanniában pedig Thatcher teremtette meg, ami az utóbbi esetében olyan jól sikerült, hogy a New Labour képviselőire gyakran akasztják Peter Mandelson elhíresült mondatát „*We are all Thatcherites now*”, felváltva Nixon 1971-es, Milton Friedmantól

3 A New York-i történet a könyvben leírtaknál is tragikusabb. A költségvetési megszorítások és elvonások nagymértékben hozzájárultak a tuberkulózis, a HIV-fertőzés és az öngyilkossági kísérletek növekedéséhez. Az *American Journal of Public Health*-ben megjelent tanulmány a fertőzések visszaszorításának és kezelésének hosszú távú költségeit a közegészségügyben 50 milliárd dollárra (2004-es dollárral számolva) becsüli, míg a megszorításokkal elért költségvetési megtakarítások értéke csupán 10 milliárd dollár volt (Freudenberg et al. 2006).

kölcsönzött mondatát: „*We are all Keynesians now*”. Harvey megmutatja, hogy a neoliberalizmus, mint ideológiai modell térnyerésének feltétele volt a neoklasszikus közgazdaságtan és a Chicagói iskola tanításainak agytrösztökön (mint a Heritage Foundation vagy a Hoover Institute) keresztül történő terjesztése, illetve az, hogy a lobbicsoportok és az egyetemi oktatók krémje felcsapjon propagandistájának. A posztmodern és az egyéni tulajdonhoz kötött szabadság értelmezésének térnyerése vezetett oda, hogy baloldaltól jobboldalig, az Egyesült Államoktól Svédorszáig dominánssá válhatott a neoliberalizmus logikája, és ezáltal a tőke javára történő újraelosztás. Harvey arra is rávilágít, hogy a neoliberális gyakorlat nem egyezik a neoliberalizmus elméletével. Az elméletre ugyanakkor szükség volt a konszenzus, a *common sense* megteremtéséhez. Másrésztől a szabadság neoliberális primátusát a gyakorlatban csak addig követik, ameddig az a gazdasági elit érdekeit szolgálja a demokratikusan megválasztott kormányokkal szemben. A globális pénzügyi válság óta ismét előtérben lévő állami szerepvállalás – legalábbis ameddig a fentről lefelé történő újraelosztás fennmarad – nem sérti a neoliberalizmus érdekét, és nem a munka és tőke új konszenzusának megteremtése irányába mutat.

Harvey – geográfus háttéréhez hűen – külön fejezetben taglalja a tőke javára történő újraelosztás mértékének földrajzi, országokénti eltéréseit. A különbségeket – elég meggyőzően – a belső dinamikáknak és a külső erők eltérő összhatásának tudja be. Ugyanakkor általános tendencia a társadalmi különbségek és az amúgy is kiszolgáltatottak terheinek növekedése. A könyv a neoliberalizmus kínai változatának egy egész fejezetet szentel. Az alulról felfelé történő újraelosztás Kínában nem csak az osztályok, de a régiók között is zajlik, leginkább a mezőgazdaságból élők kárára – véli Harvey. A szerző megállapításaival a témával szintén foglalkozó Donald Nonini (2008) is egyetért, de a neoliberalizmus kínai térhódításának gondolatával már nem. Nonini szerint Kína semmilyen értelemben nem a neoliberális utat követi, s bár a társadalmi feszültségek valóban nőnek és érzékelhető egy oligarchikus elit kialakulása, a Kínai Kommunista Párt és az állam szerepe továbbra is megkérdőjelezhetetlen. Annyiban egyetérthetünk a kritikával, hogy ebben a fejezetben mintha a kapitalizmus és a neoliberalizmus enyhe összemosása lenne érzékelhető. A neoliberális projekt, tűnik ki a könyvből, globális projekt, ami a legszembetűnőbbben a nagy nemzetközi gazdasági szervezetek – a WTO, az OECD, az IMF, a Világbank – tevékenységében érhető tetten; és azokban a „gyógymódokban”, amelyekkel ezen intézmények sietnek egy-egy ország segítségére, ha megreked gazdaságuk szekere.

A magyar olvasó számára különösen tanulságos lehet, hogy miként látja Harvey az IMF szerepét. „*Az IMF csupán átveszi a felelősséget azért, amit néhány belső osztályerő amúgy is meg akarna tenni*” (Harvey 2007: 117). Kivéve akkor, amikor a belső hatalmi viszonyok annyira gyengék, hogy külső osztályerők a neoliberalizmus erősítésének érdekében át tudják venni az irányítást az adott országban. Harvey szerint az IMF neoliberális

politikájának sikeres átvételéhez vagy belső konfliktusra, vagy a neoliberais újraelosztásban érdekelt döntéshozókra van szükség. Többször is hangsúlyozza, hogy nem mindenki tudatos kiszolgálója a gazdasági elit érdekeinek, aki döntéseivel az alulról felfelé történő újraelosztáshoz hozzájárul. Ez tanulságos megállapítás. Nagyon fontos, hogy Harvey feltárja: a neoliberalizmus egyik sajátossága, hogy kivon bizonyos gazdasági intézményeket – szembe tünően és kitüntetett módon a bankokat – a demokratikus ellenőrzés (a többség kontrollja) alól, aminek fatális következményeit kortárs szemtanúkként érzékelhetjük, míg széles társadalmi csoportok globálisan is az események elszenvedőjévé válnak.

A könyv utolsó fejezetében Harvey ismét összehozza az elméletet a gyakorlattal. Az alternatíva keresésénél viszont a korábbi fejezetekkel szemben kevésbé meggyőző. Kérdéses, hogy a neoliberalizmus saját belső ellentmondásaira mennyire a neokonzervativizmus lesz az autoriter válasz, és hogy mennyire áll az Egyesült Államok egy strukturális szételés előtt. Ez talán inkább amolyan *wishful thinking* Harvey részéről. Ahogyan az is, hogy továbbra is bízik egy új osztályöntudat kialakulásában, amelynek alapját a már létező társadalmi mozgalmak adhatják. Harvey jó okkal javasolja az egyéni jogok újragondolását, amelyeket nem a tulajdon primátusa határoz meg, hanem az oktatáshoz való jog vagy a megélhetéshez szükséges jövedelem biztosítása. Ugyanakkor amennyire fontos hozzájárulás a könyv a neoliberalizmus strukturális mechanizmusának megértéséhez, annyira nem meggyőző Harvey szövege az alternatívák kapcsán.

Az osztályviszonyok alapvető dinamikájának megváltoztatása és az újraelosztás újragondolása nélkül nem ér véget a neoliberalizmus története – ez lehetne Harvey credója. A neoliberalizmus végét – a „rendszer belső gazdasági és politikai ellentmondásainak feltárásával” – egy globális pénzügyi válság hozhatja el, amikor a gyengülő demokrácia bugyraiból kitörő mozgalmak kikényszerítik a változást – vázolja fel Harvey a megoldást (i. m.: 188). Azóta beütött a pénzügyi válság, de a neoliberalis fejezet lezárásában aktuális megszólalásaiban mégsem hisz a szerző.⁴ Ennek fényében meglepő, hogy a megoldást mégis alulról várja, különösen, mikor maga is feltárja, hogy éppen az uralkodó hegemonia demokratikus részvételt gyengítő hatása zárja ki ennek reális esélyeit. A megoldást talán – tanulva Gramscitól – a neoliberalizmus térnyerésének módszerében kellene keresnie egy új *common sense* megteremtésén keresztül, új „agytrösztkök” segítségével, a régi könyvek leporolásával, tudományos publikációk sorával. Harvey munkássága márpedig

4 Lásd az interjút Harvey-val: Joseph Coonara (2009).

jelen könyvével és oktatói tevékenységével (40 éve oktatja hallgatóinak *A tőkét*) alapvető hozzájárulás a szükséges paradigmaváltás feltételeinek megteremtéséhez.⁵

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Coonara, Joseph (2009): Exploring the Logic of Capital. In: *Socialist Review*, április.
Interneten: <http://www.socialistreview.org.uk/article.php?articlenumber=10801>
(Letöltve: 2009. 05. 14.).
- Freudenberg, N. – Fahs, M. – Galea, S. – Greenberg, A. (2006): The Impact of New York City's 1975 Fiscal Crisis on the Tuberculosis, HIV, and Homicide Syndemic. In: *American Journal of Public Health*, Vol. 96. No. 3.: 424–434.
- Gramsci, Antonio (1971): *Selections from the Prison Notebooks*. Lawrence and Wishart.
- Harvey, David (2005): *The New Imperialism*. Oxford University Press.
- Harvey, David (2007): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Harvey, David (2008): *A close reading of the text of Karl Marx's Capital, Volume I*. Interneten: <http://davidharvey.org/reading-capital> (Letöltve: 2009. 05. 14.).
- Nonini, Donald M. (2008): Is China Becoming Neoliberal? In: *Critique of Anthropology*, Vol. 28. No. 2.: 145–176.

5 Harvey az interneten elérhető tizenhárom részes szemináriumsorozatban fejezetről fejezetre elemzi Marx *A tőke* című I. kötetét: Harvey (2008).